رویش روان شناسی، سال ۸ شماره ۱، شماره پیاپی ۳۴، فروردین ماه ۱۳۹۸
Rooyesh-e-Ravanshenasi, *8*(1), 2019

چیستی مشاوره اسلامی؛ مبانی، مفاهیم و اصول
Meaning of Islamic counseling; Basics, Concepts and Principles

دکتر محمد ثناگویی زاده
دکتری مشاوره خانواده و دانش‌آموخته حوزه علمیه قم

Dr. Mohammad Sanagoueizadeh
Ph.D. in Counseling of Family and Graduate Consultation of Qom Seminary

چکیده

مشاوره دینی به معنای مشاوره‌ای که برخاسته از مفاهیم و گزاره‌های دین باشد مورد توجه اندیشمندان روان‌درمانی و مشاوره قرار گرفته است. اسلام به عنوان دین جامع که دارای پیروان متعددی است. آموزه‌های مختلفی به خصوص درباره حوزه‌های مفهومی اجتماعی، انسانی و سلامت دارد ولی هنوز تعاریف مشخص و دقیقی از مشاوره اسلامی، مدل‌ها و الگوهای آن صورت نگرفته است. پژوهش حاضر درصدد است با روش مطالعه مروری و با شیوه توصیفی-تحلیلی به تعریف مشاوره اسلامی برسد. منابع مطالعه پژوهش‌های داخلی و خارجی در سی سال گذشته درباره مشاوره دینی و منابع دین اسلام شامل متون قرآن و روایات می‌باشد. پژوهش حاضر درصدد پاسخ به چهار مسئله مبانی مشاوره اسلامی، ابعاد روانشناختی انسان در اسلام، مراحل مشاوره اسلامی و اصول مشاوره اسلامی است. یافته‌های پژوهش نشان داد که مشاوره اسلامی از سه جهت با مشاوره و روان‌درمانی‌های رایج متمایز است. ۱- در مبانی هستی شناسی، انسان شناسی و معرفت شناسی. ۲- در اهداف و ۳- در روش‌های مشاوره. هم چنین با استفاده از مبانی، مفاهیم و اصول مشاوره در اسلام که از یافته‌های پژوهش به دست آمد مشاوره اسلامی تعریف شد. نتایج این پژوهش می‌تواند پیش فرض‌های مشاوره اسلامی را روشن سازد و در جهت الگوسازی مشاوره اسلامی مسیر پژوهش‌های آینده را هموار سازد.

کلیدواژه‌ها: مشاوره، اسلام، مبانی، مفاهیم، اصول

Abstract

Religious counseling is that comes from the concepts and propositions of religion. That is considered by psychologists and counselors. Islam is a comprehensive religion with many followers. It has different doctrines about social, human and health concepts, but there are not clear definitions of Islamic counseling, its' models and patterns. Present study seeks to define the Islamic counseling with use of review study and descriptive-analytical method. Sources of study were internal and external scholarship over the last thirty years about counseling and sources of Islamic religion include Quran and ahadith. Present research seeks to answer the four areas; Basics of the Islamic Counseling, psychological aspects of human in Islam, stages of Islamic counseling and principles of Islamic counseling. The findings of this study showed that Islamic counseling is distinguished from conventional counseling and psychotherapy in three directions. ۱- Ontology, Anthropology, and Epistemology. ۲- In goals and ۳- In methods of counseling. Also, Islamic counseling was defined with use of foundations, concepts and principles of counseling in Islam. The results of this study can clarify preconditions of Islamic counseling and pave the way for the modeling of Islamic counseling in future.

Keywords: Counseling, Islam, Basics, Concepts, Principles.

مقدمه

دین از نظر لغوی به معنای مذهب و آیین است(عمید، ۱۳۹۱). از نظر اصطلاحی تعاریف متعددی برای دین صورت گرفته است. طباطبایی(۱۳۹۰) دین را یک نظام عملی مبتنی بر اعتقادات که مستلزم عمل باشد تعریف می‌نماید. پترسون[1](ترجمه‌ی احمد نراقی و ابراهیم سلطانی، ۱۳۹۰)، دین را متشکل از مجموعه‌ای از اعتقادات، اعمال و احساسات که حول مفهوم حقیقت غایی سامان یافته است می‌داند. بنابراین دین یک سیستم اعتقادی سازمان یافته است که شامل ارزش‌های اخلاقی و معنوی، آیین‌ها، عبادت‌های دسته جمعی و غالباً اعتقاد به خداوند و یا یک نیروی بالاتر، کتاب‌ها و آموزه‌های آسمانی است. از این رو مذهب، دستورات و استانداردهایی برای فضیلت‌های شخصی و زمینه زندگی خانواده فراهم می‌کند و با ایجاد وابستگی گروهی و راهنمایی، در زمان‌های بحرانی، اجتماع ایمانی را به خوبی حمایت می‌نماید به گونه‌ای که با برپایی مناسک و مراسم معنادار، به ادامه دادن ارتباطات بیشتر اشخاص و خانواده‌ها کمک می‌کند(والش[2]، ۲۰۱۰).

[1] Paterson
[2] Walsh

[Downloaded from frooyesh.ir on 2026-11-09]
[DOR: 20.1001.1.2383353.1398.8.1.20.6]

رویکردهای روانشناسی به مذهب و تأثیر آن بر سلامت روان متناقض است به گونه‌ای که برخی معتقدند مذهب به عنوان مکانیزم دفاعی نامناسب است و انسان به هنگام درماندگی از تکانه‌های غیرقابل قبول انسانی به نیروهای بیرونی غیر قابل کنترل متوسل شده که پناهگاهی نامطلوب است؛ زیرا دین یک پندار و توهم بوده و تصور خداوند کوششی برای خشونت نامشخص جهان از طریق شخصیت بخشیدن به آن به عنوان خدای پدر وار است(الیاده، ۱۳۹۴). در مقابل روانشناسانی هستند که به مذهب و تأثیر آن نه تنها نگاه مثبتی دارند بلکه حضور آن در مشاوره و رواندرمانگری را ضروری می‌دانند؛ از جمله می توان به روانشناسانی مانند یونگ[۱]، فروم[۲]، آلپورت[۳]، آدلر[۴] و جیمز[۵] اشاره کرد(بهرامی دشتکی، ۱۳۸۹). بنابراین توجه به مذهب تا جایی پیش رفته که حتی پژوهش‌هایی مذهب را به عنوان جایگزینی برای نظام‌های درمانگری معرفی می‌کنند(جان بزرگی، ۱۳۸۶).

بسیاری از مطالعات به اهمیت نقش کاربردی مذهب در مشاوره پرداختند، مانند؛ جانکوسکی[۶](۲۰۰۲)، اسمیت[۷](۲۰۰۶) مارتینز[۸] و دیگران (۲۰۰۷) ترنبو[۹](۲۰۰۸) و (سانکه[۱۰] و دیگران، ۲۰۱۷). هم چنین مطالعاتی بیان می‌کنند که بین مشاور مذهبی و استفاده کردن از مذهب در مداخله‌های او ارتباط وجود دارد؛ به گونه‌ای که مشاوران مذهبی در جوامع مذهبی عناصر مذهبی را در مشاوره‌های خود به کار می‌گیرند(کورنیش[۱۱] و دیگران، ۲۰۱۲) و طی جلسات درمانگری به بیمار کمک می‌شود تا اعتقادات معنوی و باورهای دینی خود را تقویت کند و به نظم جهان هستی، وجود قدرت مطلق پروردگار و رحمت الهی توجه نماید به گونه‌ای که پژوهش‌ها نشان دادند که دین تأثیر قابل توجهی در سازگاری(مک نلتی[۱۲] و دیگران، ۲۰۰۴) سلامت رفتار و کیفیت زندگی(هالت[۱۳] و دیگران، ۲۰۱۷) دارد و از آن می‌توان در کارهای بالینی و مشاوره‌ای نیز استفاده کرد؛ با وجود پژوهش‌های متعدد در این باره به ادعای برخی پژوهش‌ها هنوز تحقیقی درباره کاربرد مذهب در تمرینات بالینی وجود ندارد، هرچند تلاش‌هایی برای تمرکز بر توسعه رواندرمانی با مبنای مسیحیت انجام گرفته تا بین ایمان مسیحی و رواندرمانی یکپارچگی ایجاد نماید(فلک[۱۴]، ۲۰۱۳). با این وجود، تلاش‌هایی برای استفاده از مذهب در رواندرمانی و مشاوره مشاهده می‌شود به گونه‌ای که در سه حوزه رفتارها، باورها و هستی شناسی از مذهب استفاده شده است(ترنبو، ۲۰۰۸). در حوزه رفتارها، مشاور مذهبی رفتارهای مذهبی را با توجه به علاقه‌مندی مراجع و انتخاب وی به عنوان مداخله پیشنهاد می‌دهد؛ مانند خواندن کتاب مقدس، عبادت کردن در کلیسا، استفاده از نمادها و آداب مسیحیت، کنترل خشم، عفو و سپاسگزاری، رفع تعارض و درگیری میان افراد، سبک زندگی سالم و حمایت های اجتماعی بیشتر(لامبرت و دولاهیت[۱۵]، ۲۰۰۶؛ مورتون[۱۶] و دیگران، ۲۰۱۷). در حوزه باورهای مذهبی استفاده کردن از گزاره‌های مذهبی برای تغییر باورهای ناهمخوان با مذهب به عنوان مداخله بکار می‌رود و در حوزه هستی شناسی از جهان‌بینی مذهبی برای تغییر دیدگاه‌های فرد نسبت به هستی استفاده می‌شود به گونه‌ای که تغییر دیدگاه نسبت به هستی می‌تواند نقش مهمی در مقابله با تنیدگی‌ها، حوادث و مشکلات زندگی و خانوادگی ایفا نماید(دیبلاسیو[۱۷]، ۲۰۰۰؛ موارکیمی و کامپوس[۱۸]، ۲۰۱۲) که با ایجاد هیجان‌ها و عواطف مثبت در افراد خانواده مانند؛ امیدواری، خوش بینی، احساس داشتن اختیار و اراده و انعطاف پذیری در خانواده موجب همکاری، همدلی و صمیمیت بیشتر در بین زوج‌ها و افراد خانواده می‌گردد(چترز[۱۹]، ۲۰۰۵؛ ماهونی و کانو[۲۰]، ۲۰۱۴).

---

[1] Jung
[2] Fromm
[3] Allport
[4] Adler
[5] James
[6] Jankowski
[7] Smith
[8] Martinez
[9] Turnbow
[10] Sankhe
[11] Cornish
[12] Macnulty & et al
[13] Holt
[14] Roland Fleck
[15] Lambert, & Dollahite.
[16] Morton
[17] Diblasio
[18] Murakami , Campos.
[19] Chaters
[20] Mahoney A, Cano A

[Downloaded from frooyesh.ir on 2026-11-09]
[DOR: 20.1001.1.2383353.1398.8.1.20.6]

بررسی نظریه‌های مشاوره و روان درمانی و چگونگی شکل گیری آن‌ها این واقعیت را آشکار می‌سازد که آنها تحت تأثیر یک مکتب فلسفی یا دینی قرار گرفته‌اند؛ به عنوان مثال مراجع محوری[۱] راجرز[۲] ریشه در فلسفه پدیدارشناسی[۳] هوسرل[۴] دارد. رفتار درمانی[۵] تحت تأثیر مکتب فلسفی پوزیتیویسم[۶] قرار گرفته است. معنی درمانی[۷] فرانکل[۸] نشأت گرفته از اگزیستانسیالیسم[۹] است. هم چنین روانکاوی[۱۰] فروید به شدت تحت تأثیر مسلک عرفانی دین یهود یعنی آیین کبالا می‌باشد(شمشیری، ۱۳۸۹). بنابراین این نظریه‌ها مبتنی بر نوعی انسان شناسی، جهان شناسی و معرفت شناسی می‌باشند.

برخی از الگوهای مشاوره به دنبال معرفی الگوی مشاوره با رویکرد اسلامی هستند مانند؛ رواندرمانی یکپارچه نگر توحیدی و مشاوره از چشم انداز اسلامی. الگوی رواندرمانی یکپارچه نگر توحیدی توسط جلالی تهرانی در سال ۲۰۰۱ در کتاب رواندرمانی‌های نوین معرفی شد. هدف درمان در این الگو توسعه و تعالی فرد است که به وسیله دستیابی به معنای متعالی برای زندگی خویش و درک خویشتن خود متناسب با معنای به دست آمده به روشی جدید برای زندگی خویش می‌پردازد. از نظر این الگو عامل اساسی در سلامت روانی انسجام یافتگی شخصیت است که توسط ارزش‌های معنوی به دست می‌آید. هدف درمان علاوه بر حذف علایم اختلال رفتاری، تقویت عقل و دست یافتن به توحید است. بنابراین درمان دارای سه بعد اصلی است؛ ۱.حل مشکل،۲.برملاسازی عقل و فعال سازی فضایل،۳.یکپارچه سازی معنی(شریفی نیا، ۱۳۸۸). الگوی مشاوره از چشم انداز اسلامی توسط عصمت دانش در سال ۱۳۸۸ در مقاله‌ای تدوین شده است. این مشاوره با توجه به حالات نفس که عبارت است از؛ نفس اماره، نفس لوامه و نفس مطمئنه ساخته شده است. در این الگو با رویکرد خودشناسی به آگاهی و افزایش بینش فرد نسبت به حالات نفس خویش پرداخته و با تمریناتی که انجام می شود سعی می‌گردد؛ فرد بر هر یک از حالات نفس خود تسلط پیدا نموده و به مرحله نفس مطمئنه برسد. زیرا معتقد است که علت مشکلات رفتاری و ارتباطی انسان غفلت و ناآگاهی از خویشتن است. از این رو با استفاده از رویکرد اسلامی نسبت به نفس و حالات آن به رشد آگاهی انسان از خود پرداخته و سعی می‌کند بدین وسیله این مشکلات را برطرف نماید(دانش، ۱۳۸۹). با توجه به مطالعات پیشین به نظر می‌رسد امروزه مشاوره دینی در روانشناسی مورد قبول واقع شده است و مراجعین و مشاوران هر دو به استفاده از دین در مشاوره علاقه مند هستند ولی هنوز چارچوب‌های نظری، مفاهیم و اصول مشاوره دینی روشن نیست. از این رو مقاله حاضر به صورت مطالعه مروری و مبتنی بر آیات و روایات معصومین (ع) به دنبال فهم نظری مشاوره اسلامی است. بنابراین برای رسیدن به این فهم، مقاله حاضر به دنبال پاسخ به چهار سئوال است. سئوال اول؛ مبانی مشاوره اسلامی چیست؟ سئوال دوم؛ ابعاد روانشناختی انسان در مشاوره اسلامی چیست؟ سئوال سوم؛ مراحل مشاوره اسلامی چیست؟ سئوال چهارم؛ اصول مشاوره اسلامی چیست؟

روش پژوهش

روش مطالعه به صورت یک مطالعه کیفی و توصیفی-تحلیلی است و در دو بخش انجام شد. بخش اول به مطالعه پژوهش‌های پیشین در خصوص موضوع پژوهش پرداخته است که پس از آن سئوالات اصلی پژوهش مشخص گردید که برای پاسخ به آن، بخش دوم مطالعه انجام شد. این بخش براساس متون دین اسلام یعنی قرآن و روایات تنظیم شده است که با جستجوی موضوع پژوهش به منظور پاسخ به سئوالات اصلی، محتواهای قرآنی و روایی تعیین شد و مورد تحلیل قرار گرفت و سپس درباره آنها بحث گردید. هریک از پاسخ به سئوالات به عنوان یافته‌های پژوهش به صورت مبسوط تشریح شده است.

یافته های پژوهش

مبانی مشاوره اسلامی

---

[1] Client Centered Therapy
[2] Rogers
[3] Phenomenology
[4] Husserl
[5] Behavior Therapy
[6] Positivism
[7] Logo Therapy
[8] Frankl
[9] Existentialism
[10] Psychoanalysis

[Downloaded from frooyesh.ir on 2026-11-09]
[DOR: 20.1001.1.2383353.1398.8.1.20.6]

همانطور که پیش از این مطرح شد نظریه‌های مشاوره مبتنی بر نوعی انسان شناسی، هستی شناسی و معرفت شناسی می‌باشد. تمایز اصلی مشاوره اسلامی از نظریه‌های دیگر به همین مسئله برمی‌گردد. بنابراین این نوع مشاوره از نظر مبانی نظری با مشاوره‌های مرسوم متفاوت است. برای شناسایی مشاوره اسلامی لازم است مبانی و پیش فرض‌های آن تبیین گردد. مشاوره اسلامی مبتنی بر دین اسلام است. اسلام مجموعه‌ای از اعتقادات، اخلاق و احکام تکلیفی می‌باشد. هسته اصلی اسلام که تمام معارف، آموزه‌ها و گزاره‌های دینی بر پایه آن قرار می‌گیرد اعتقاد به توحید و یگانگی خداوند است(طباطبایی، ۱۳۹۰). اعتقاد به توحید لوازمی دارد که هر موحدی به ناچار به این لوازم اعتقاد دارد، گرچه ناآگاهی و غفلت از لوازم آن می‌تواند وجود داشته باشد. اعتقاد به یگانگی در ذات و صفات خداوند، اعتقاد به ایجاب صفات وجودی و نفی صفات سلبی از خداوند، مانند؛ دانایی به ظاهر و باطن[۱]، حکیم بودن[۲] ، مدبّر بودن[۳]، رحمن و رحیم بودن[۴]، مقدّر بودن[۵]، توانا بودن[۶]، آفریدگار هستی و انسان[۷]، پروردگار بودن خداوند[۸](ربوبیت الهی)، ظالم نبودن[۹] و اعتقاد به معاد[۱۰]. چنین اعتقادی به خداوند باعث می‌شود انسان اطمینان نماید که خداوندی با این صفات که خالق انسان است، دستورات و قوانینی که صادر نموده همگی به منفعت او بوده و عمل به آنها پشتوانه سعادت دنیا و آخرت اوست. از این رو راهنمایی‌ها و مداخله‌ها در مشاوره اسلامی با این پیش فرض تعیین می‌شود که منافاتی با عقاید، دستورات و قوانین اسلام نداشته باشد، از سوی دیگر پیوند مجدد قلب مراجع با اعتقادات توحیدی او در مشاوره اسلامی می‌تواند امید، نشاط، پویایی و بخشش را در زندگی فردی، اجتماعی و خانوادگی او محقق سازد(زمر، ۵۳[۱۱]؛ یوسف، ۸۷ [۱۲]؛ آل عمران،۱۳۴ [۱۳]). هم چنین نگاه به انسان نیز باید با دیدگاه توحیدی هم خوانی داشته باشد. انسان در نگاه توحید محور مخلوق خداوند است(مؤمنون، ۱۲)، روح خداوند در او دمیده شده است[۱۴]، از دو بعد جسم و روح تشکیل شده، اشرف مخلوقات است(مؤمنون،۱۴)، همه هستی در سیطره او قرار گرفته[۱۵]، زندگی او هدفمند تعیین شده است[۱۶] و در نهایت به سوی خداوند برمی‌گردد[۱۷]او موجودی مختار و با اراده است[۱۸]،مسئولیت دارد[۱۹]. بنابراین انسان از نظر اسلام موجودی است با روح الهی، هدفمند، مختار و مسئولیت پذیر که به بازگشت خداوند در حال سیر است.

در حوزه مبانی معرفت شناسی اسلامی، روش‌های شناخت از نظر اسلام بر پایه وحی، عقل، تجربه و حس مورد تأیید می‌باشد(مطهری، ۱۳۹۵؛ محمدی ری شهری، ۱۳۹۴). بنابراین از نظر اسلام آنچه مبتنی بر وحی یعنی آیات الهی باشد و هر آنچه که وحی برای آن اعتبار

---

[۱] هُوَ الْأَوَّلُ وَ الْآخِرُ وَ الظَّاهِرُ وَ الْباطِنُ وَ هُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ. حدید، آیه۳

[۲] رَبَّنا وَ ابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آياتِكَ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ يُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ. بقره، ۱۲۹

[۳] يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّماءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كانَ مِقْدارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ. سجده، ۵

[۴] بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ. حمد۱

[۵] وَ إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلاَّ عِنْدَنا خَزائِنُهُ وَ ما نُنَزِّلُهُ إِلاَّ بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ. حجر، ۲۱

[۶] تَبارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ . ملک، ۱

[۷] قُلِ اللَّهُ خالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَ هُوَ الْواحِدُ الْقَهَّارُ. رعد، ۱۶ ؛وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ سُلالَةٍ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلْناهُ نُطْفَةً فِي قَرارٍ مَكِينٍ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظاماً فَكَسَوْنَا الْعِظامَ لَحْماً ثُمَّ أَنْشَأْناهُ خَلْقاً آخَرَ فَتَبارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخالِقِينَ . مؤمنون، ۱۲-۱۴

[۸] قُلْ أَ غَيْرَ اللَّهِ أَبْغِي رَبًّا وَ هُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ. انعام، ۱۶۴

[۹] إِنَّ اللَّهَ لا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئاً. یونس، ۴۴

[۱۰] قُلِ اللَّهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ إِلى يَوْمِالْقِيامَةِ. جاثیه،۲۶

[۱۱] قُلْ يا عِبادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلى أَنْفُسِهِمْ لا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ. زمر، ۵۳

[۱۲] وَلَا تَيْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ. یوسف، ۸۷

[۱۳] الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَ الضَّرَّاءِ وَ الْكاظِمِينَ الْغَيْظَ وَ الْعافِينَ عَنِ النَّاسِ وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ. آل عمران، ۱۳۴

[۱۴] فَإِذا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي. حجر،۲۹

[۱۵] اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَراتِ رِزْقاً لَكُمْ وَ سَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَ سَخَّرَ لَكُمُ الْأَنْهارَ. ابراهیم، ۳۲

[۱۶] أَ فَحَسِبْتُمْ أَنَّما خَلَقْناكُمْ عَبَثاً. مؤمنون، ۱۱۵

[۱۷] قالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ راجِعُونَ. بقره، ۱۵۶

[۱۸] يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ ما عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَراً وَ ما عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَها وَ بَيْنَهُ أَمَداً بَعِيداً . آل عمران،۳۰ ؛ فَمَنْ شاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَ مَنْ شاءَ فَلْيَكْفُرْ. کهف، ۲۹

[۱۹] وَ أَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسانِ إِلاَّ ما سَعى. نجم، ۳۹؛ كُلُّ نَفْسٍ بِما كَسَبَتْ رَهِينَةٌ. مدثر، ۳۸

[Downloaded from frooyesh.ir on 2026-11-09]
[DOR: 20.1001.1.2383353.1398.8.1.20.6]

قائل است، مانند؛ سنت پیامبر و معصومین (ع) [1]می‌تواند به عنوان منبعی برای معرفت و شناخت نسبت به هستی و انسان و امور مربوط به آنها باشد. از این رو مشاوره اسلامی مبتنی بر معرفت شناسی اسلامی است؛ یعنی حوزه هایی از شناخت و معرفت را که منافاتی با اسلام نداشته باشد می‌پذیرد و از معارف قرآن و عترت برای مداخله‌ها و راهنمایی‌ها استفاده می‌نماید.

ابعاد روانشناختی انسان در مشاوره اسلامی

ابعاد روانشناختی انسان در اسلام شامل ابعاد شناختی، عاطفی، رفتاری، ارتباطی و معنوی است. بعد شناختی به مرکزیت عقل، شناخت‌های انسان به محیط پیرامون خود شامل هستی، دیگران و طبیعت است. این بعد می‌تواند دارای باورهای درست و عقلانی باشد و می‌تواند با باورهای نادرست و غیرعقلانی انسان را منحرف نماید. آیه زیر به این موضوع اشاره می‌کند؛ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلا يَهْتَدُونَ. و هنگامی که به آنان گویند از آنچه خدا نازل کرده پیروی کنید می‌گویند نه بلکه از آن که پدرانمان را بر آن یافتیم پیروی می‌کنیم آیا اگرچه پدران شان چیزی نمی فهمیدند بازهم کورکورانه از آنان پیروی خواهند کرد؟(بقره، ۱۷۰). آیه مزبور اشاره می‌کند که آنان دارای یک باور غیر عقلانی بوده و آن تقلید بدون منطق و بدون دلیل است، یعنی صرف آنکه پدرانمان را بر آیینی بیابیم کافی است که از آیین آنها تبعیت نماییم. در ادامه آیه این باور غیر عقلانی را به عقل نسبت می‌دهد که آنها نسبت به این باورتعقل نکردند شما هم تعقل نمی‌کنید. بنابراین براساس آیه مزبور می‌توان گفت که انسان دارای بعد شناختی است که براساس آن فکر می‌کند و افکار او می تواند بر رفتار او تأثیر گذارد.

بعد عواطف و احساسات یکی از ابعاد روانشناختی دیگری است که در مشاوره اسلامی مطرح است. این بعد به هیجان‌ها و احساساتی که به انسان دست می‌دهد اشاره دارد. در قرآن واژه‌هایی مانند؛ حزن، فرح، خوف، محبت به انسان نسبت داده شده است که نشان می‌دهد انسان دارای بعد احساسات و عواطف می‌باشد. در برخی از آیات مشاهده می‌شود که این بعد به مرکزیت قلب است. مانند آیه ۹۳ از سوره بقره؛ اُشْرِبُوا فی قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ به سبب کفرشان دوستی گوساله در دل‌هایشان پایدار شد. یا در داستان مادر موسی، هنگامی که فرزندش متولد شد و بنا شد او را در صندوقی در رود نیل رها کند به شدت مضطرب و نگران شد قرآن می فرماید؛ وَ أَصْبَحَ فُؤادُ أُمِّ مُوسى فارِغاً إِنْ كادَتْ لَتُبْدي بِهِ لَوْ لا أَنْ رَبَطْنا عَلى قَلْبِها لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنين مادر موسی دلش تهی شد اگر دل او را محکم نمی کردیم تا ایمانش محفوظ ماند، نزدیک بود راز خود را آشکار کند.

بعد دیگر بعد رفتاری است. این بعد در مشاوره اسلامی به معنای هر رفتاری است که از انسان سر می‌زند چه به قصد باشد یا به قصد و نیتی نباشد، از روی علم باشد یا غیر علم، کلامی باشد یا غیر کلامی. کلمه "فعل" در قرآن کریم به همین معنا به کار رفته است(راغب اصفهانی، ۱۹۹۶). چنانکه در سوره بقره آیه ۱۹۷ می‌فرماید: وَ ما تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللَّهُ هر آنچه از کار خیر انجام دهید خدا می‌داند. یا در آیه ۶۷ از سوره مائده می‌فرماید: يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَه، ای پیامبرآنچه از سوی پروردگارت بر تو نازل شده ابلاغ کن و اگر انجام ندهی پیام خدا را نرسانده‌ای و در آیه ۲۸ اعراف می فرماید: وَ إِذا فَعَلُوا فاحِشَةً، هر کسی رفتار زشتی انجام دهد. بنابراین مطلق رفتار در این بعد مورد نظر است.

بعد دیگر بعد ارتباطی است که شامل ارتباط انسان با خدا، ارتباط او با هستی، ارتباط او با دیگران و ارتباط او با خود می‌باشد. منظور از ارتباط با خود یعنی انسان نسبت به افکار، رفتار، روابط و قصد و نیت خویش آگاه باشد. با خویشتن خویش ارتباطی صادقانه برقرار نماید. آیه شریفه می فرماید یا أَيُّهَا الَّذينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ لْتَنْظُرْ نَفْسٌ ما قَدَّمَتْ لِغَدٍ، ای کسانی که ایمان آورده‌اید از خدا پروا کنید و هر کسی باید بنگرد چه چیزی برای فردای خویش پیش فرستاده(حشر، ۱۸). در آیه دیگر می فرماید: يا أَيُّهَا الَّذينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللّه مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً، ای کسانی که ایمان آورده‌اید مراقب خودتان باشید اگر شما خود هدایت یافتید کسی که گمراه شده به شما زیانی نمی‌رساند بازگشت همه شما به سوی اوست(مائده ،۱۰۵)، براساس آیات فوق یکی از انواع ارتباطات انسان، ارتباط با خویشتن خویش است، باید مراقب خود باشد. منظور آن است که آگاهی کامل نسبت به افکار، عقاید، احساسات و رفتارهای خویش داشته باشد. نوع دیگر از ارتباطات، ارتباط انسان با دیگران است. منظور از دیگران؛ خانواده وی، دوستان، خویشاوندان، افراد همنوع و هم

[1] لَقَدْ كانَ لَكُمْ فی رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ. احزاب، ۲۱؛ يا أَيُّهَا الَّذينَ آمَنُوا أَطيعُوا اللَّهَ وَ أَطيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْكُمْ . نساء، ۵۹

[Downloaded from frooyesh.ir on 2026-11-09]
[DOR: 20.1001.1.2383353.1398.8.1.20.6]

دین و افراد جامعه است. آیاتی که اشاره به احسان به والدین[۱]، کمک به ایتام[۲]، صله ارحام[۳]، ارتباط با دوستان خدا، ارتباط با کافران و منافقین[۴]، همه ناظر به این نوع ارتباط می‌باشد. بعد دیگر، ارتباط انسان با هستی است که منظور از هستی طبیعت مادی و غیرمادی و هر آنچه مربوط به آن است می‌باشد مانند؛ آسمان و زمین، فرشتگان، حیوانات، درختان، آب و غیره. چنانکه می‌فرماید: انَّ فِی خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّیْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْکِ الَّتِی تَجْرِی فِی الْبَحْرِ بِمَا یَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْیَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِیهَا مِنْ کُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِیفِ الرِّیَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَیْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآیَاتٍ لِقَوْمٍ(بقره، ۱۶۴). نوع آخر از ارتباط، ارتباط انسان با خداست که در قالب عبادت و مناجات انسان با خداوند صورت می‌پذیرد چنانکه آیه شریفه می‌فرماید: یَا أَیُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّکُمُ الَّذِی خَلَقَکُمْ وَالَّذِینَ مِنْ قَبْلِکُمْ لَعَلَّکُمْ تَتَّقُونَ(بقره، ۲۰). یکی از ابعاد روانشناختی دیگر انسان، بعد معنویت است. بعد معنویت که به ارتباط انسان با خدای خویش برمی‌گردد در تمام ابعاد چهارگانه دیگر جریان و تأثیر دارد. منظور از این بعد آن است که انسان برای هر رفتار و تصمیم خود معنایی و هدفی الهی در نظر می‌گیرد. به عبارت دیگر قصد و نیت او خداوند و رضایت او باشد. هیچ چیزی نمی‌تواند مانند این بعد به انسان آرامش و اطمینان بخشد. آیه شریفه می‌فرماید: أَلا بِذِکْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ (رعد، ۲۸). هم چنین در آیه‌ای دیگر می‌فرماید وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَشْرِی نَفْسَهُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ(بقره، ۲۰۷). بنابراین انسان در مشاوره اسلامی دارای پنج بعد می‌باشد که در زیر الگوی آن ترسیم شده است.

شکل۱، ابعاد روانشناختی انسان درمشاوره اسلامی

با توجه به مطالب مذکور الگوی ابعاد روانشناختی انسان در مشاوره اسلامی، ترسیم شد. براساس این الگو، انسان دارای پنج بعد است. ابعاد شناختی، عاطفی، رفتاری، ارتباطی و معنوی. بعد معنوی به عنوان بعد محوری انسان است که چهار بعد دیگر را ساماندهی می کند. به عبارت دیگر چهار بعد دیگر انسان وظایف خویش را براساس بعد معنوی تنظیم می کنند و تحت تأثیر آن قرار می گیرند.

مراحل مشاوره اسلامی

در مشاوره‌های رایج مراحل مشاوره مبتنی بر آسیب شناسی برگرفته از نظریه‌ها، از ارزیابی مشکل، تشخیص و طبقه بندی آن و درمان و پیگیری تشکیل شده است(شفیع آبادی، ۱۳۹۵). در مشاوره اسلامی مراحل مشاوره فهرستوار به شرح ذیل می باشد؛

مرحله اول؛ مشاوره با خداوند؛ قبل از آنکه مراجع با مشاور خود مشاوره نماید و از او برای مشکل و مسائل خویش کمک و راهنمایی طلبد؛ بهتر است با خدای خویش نجوا نموده و از او طلب خیر نماید و بخواهد آنچه که صلاح اوست بر قلب و زبان مشاور خویش جاری نماید. در روایتی از امام صادق ع است نقل شده است؛ اذَا أَرَادَ أَحَدُکُمْ أَمْراً فَلَا یُشَاوِرْ فِیهِ أَحَداً حَتَّی یَبْدَأَ فَیُشَاوِرَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ فَقِیلَ لَهُ مَا مُشَاوَرَةُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ قَالَ یَسْتَخِیرُ اللَّهَ فِیهِ أَوَّلًا ثُمَّ یُشَاوِرُ فِیهِ فَإِنَّهُ إِذَا بَدَأَ بِاللَّهِ أَجْرَی اللَّهُ لَهُ الْخَیْرَ عَلَی لِسَانِ مَنْ شَاءَ مِنَ الْخَلْقِ(مجلسی، ۱۳۹۳؛ ج۹۱، ص ۲۵۲).

مرحله دوم؛ مشاوره با مشاوری عاقل و ناصح؛ بعد از آنکه مراجع از خداوند طلب خیر نمود به مشاوری که متخصص باشد یعنی عاقل باشد و برای مراجع خویش طلب خیر و خوبی نماید مراجعه نماید. از پیامبر اسلام نقل شده است مُشَاوَرَةُ الْعَاقِلِ النَّاصِحِ یُمْنٌ وَ رُشْدٌ وَ تَوْفِیقٌ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَإِذَا أَشَارَ عَلَیْکَ النَّاصِحُ الْعَاقِلُ فَإِیَّاکَ وَ الْخِلَافَ فَإِنَّ فِی ذَلِکَ الْعَطَبَ(مجلسی، ۱۳۹۳؛ ج۹۱، ص ۲۵۴).

---

[۱] وَ قَضی رَبُّکَ أَلاَّ تَعْبُدُوا إِلاَّ إِیَّاهُ وَ بِالْوالِدَیْنِ إِحْساناً. اسراء، ۲۳

[۲] إِذْ أَخَذْنا مِیثاقَ بَنِی إِسْرائِیلَ لا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوالِدَیْنِ إِحْسَانًا وَذِی الْقُرْبَی وَالْیَتَامَی وَالْمَسَاکِینِ. بقره، ۸۳

[۳] وَ الَّذینَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا مَعَکُمْ فَأُولئِکَ مِنْکُمْ وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ فی کِتابِ اللَّهِ. انفال، ۷۵

[۴] الَّذینَ یَتَّخِذُونَ الْکافِرینَ أَوْلِیاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنینَ أَ یَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ. نساء ، ۱۳۸-۱۳۹؛ یا أَیُّهَا الَّذینَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا الْیَهُودَ وَ النَّصاری أَوْلِیاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِیاءُ بَعْضٍ وَ مَنْ یَتَوَلَّهُمْ مِنْکُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ . مائده، ۵۱

[Downloaded from frooyesh.ir on 2026-11-09]
[DOR: 20.1001.1.2383353.1398.8.1.20.6]

مرحله سوم؛ سنجش و ارزیابی مشکل مراجع توسط مشاور؛ مشاور باید قبل از راهنمایی مشکل، مسئله مراجع را بسنجد و بدون سنجش و ارزیابی اظهار نظر نکند. از امام صادق(ع) نقل شده است که فرمودند؛ و لا تکونن أول مشیر و إیاک و الرأی الفطیر وتجنب ارتجال الکلام(مجلسی، ۱۳۹۳؛ ج ۷۵، ص ۱۰۴). ایشان مشاور را از راهنمایی بدون سنجش پرهیز می‌دهند و از راهنمایی شتابزده و بدون سنجش دقیق اجتناب می‌دهند. در روایتی دیگری نیز از ایشان است که فرمودند؛ إذا استشاروک ثم لا تعزم حتی تثبت و تنظر(کلینی، ۱۴۰۱؛ ج۸ ص ۲۴۸). هرگاه از تو مشاوره خواستند اقدام به راهنمایی نمی‌کنی تا موضوع و مسئله را خوب بفهمی و موضوع برای تو کاملا ثابت و قطعی شده باشد.

مرحله چهارم؛ راهنمایی و مداخله؛ بعد از آنکه سنجش انجام شد و موضوع برای مشاور قطعی و تأیید گردید مشاور اقدام به راهنمایی و مداخله می نماید(کلینی، ۱۴۰۱؛ ج ۸، ص ۲۴۸).

مرحله پنجم؛ پذیرش نظر مشاور؛ در این مرحله وقتی مراجع نظر مشاور را متوجه شد و راهنمایی را از او دریافت نمود باید نظر او را بپذیرد و خلاف نظر او عمل نکند. روایات متعددی برای این مرحله وجود دارد که هرگاه مشاوره کردید نظر مشاور را تبعیت نمایید(و عن الصادق علیه السلام قال: قیل لرسول الله صلی الله علیه وآله: ما الحزم؟ قال مشاورة ذوی الرأی و اتباعهم(مجلسی، ۱۳۹۳؛ ج۹۱، ص۲۵۴)، قال النبی صلی الله علیه وآله: الحزم أن تستشیر ذا الرأی، وتطیع أمره(مجلسی، ۱۳۹۳؛ ج۷۷ ، ص ۱۷۵).

اصول مشاوره اسلامی

در این قسمت برخی از اصول مشاوره اسلامی که برای مشاور و فرایند مشاوره رعایت آنها توصیه شده است و می تواند به فرایند مشاوره کمک نماید، تبیین می‌شود.

۱- رعایت امانت در مشاوره؛ یکی از اصولی که باید در مشاوره رعایت شود، امانتداری است؛ به این معنا که مشاور امانتدار و رازدار مسائل مراجع خود باشد. در این خصوص امام صادق(ع) می فرمایند: بدان که اگر قاتل امیرالمومنین (ع) از من مشورت بخواهد و من هم آن را قبول کنم همانا امانت را در این خصوص ادا می کنم. اعلم أن ضارب علی علیه السلام بالسیف و قاتله لو ائتمننی واستنصحنی و استشارنی ثم قبلت ذلک منه لادیت إلیه الامانة(ابن شعبه الحرانی، ۱۳۹۲؛ ج۱ ص ۳۷۴).

۲- مشاوره خالصانه باشد؛ مشاور در فرایند مشاوره از امری که می تواند خلل در مشاوره ایجاد کند پرهیز نماید و هر آنچه که می‌داند می‌تواند به فهم مشکل مراجع و راهنمایی دادن به او کمک نماید بکار گیرد و در این راستا از امری فروگذاری نکند و دریغ نورزد. در روایتی از امام صادق (ع) نقل است که حضرت فرمودند به مشورتی جواب نده تا اینکه آنقدر فکر و حکمتت را به کار گرفته باشی و برای آن مشورت ممحض شده باشی زیرا اگر کسی مشاوره خواهد و مشاور در مشاوره ممحض نشده باشد(یعنی از امری از اموری که به مشاوره کمک می کند فروگذاری نماید) خداوند نظر و امانت خود را از مشاور می گیرد(کلینی، ۱۴۰۱؛ ج۸ ص ۲۴۸).

۳- مشاور خود را به جای مراجع گذارد؛ مشاور در فرایند مشاوره برای اینکه بتواند مراجع خود را درک کند و مسائل او را بهتر متوجه شود خود را به جای او گذارد تا هم بتواند مشکل او را بفهمد، احساسات او را درک نماید، علت رفتار و تصمیم او را متوجه شود و سپس بتواند در صورتی که مداخله‌ای می‌خواهد انجام دهد با چنین شناختی که از او پیدا نموده مداخله کند. روایتی از امام سجاد (ع) نقل شده است که حضرت فرمودند: هر گاه خواستی به مراجع خود مشاوره دهی، خود را جای او بگذار که اگر جای او بودی این کار (یا رفتار) را انجام می‌دادی. أشرت علیه بما تعلم انک لو کنت مکانه عملت به (مجلسی، ۱۳۹۳؛ ج۷۴ ص ۱۸).

۴- رابطه مشاور با مراجع مهربانانه و با نرمش باشد؛ در فرایند مشاوره، مشاور باید با نرمش و بدون تندی با مراجعش رابطه برقرار نماید، در روایتی از امام سجاد(ع) نقل شده است که حضرت فرمودند؛ در هنگام مشاوره با مراجع خود با نرمخویی رابطه برقرار نما زیرا نرمخویی وحشت و اضطراب مراجع را به انس و ایمنی تبدیل می کند، در حالی که خشونت و تندی جایگاه ایمنی و انس بین مراجع و مشاور را به اضطراب و وحشت تبدیل می نماید و اما حق المستشیر، أشرت علیه بما تعلم انک لو کنت مکانه عملت به و ذلک لیکن منک فی رحمه و لین، فان اللین یونس الوحشه و ان الغلظ یوحش موضع الانس (مجلسی، ۱۳۹۳؛ ج۷۴ ص ۱۸).

۵- در صورت ناتوانی ارجاع دهد؛ اگر مشاور در هر صورتی نتوانست به مراجع خود کمک نماید و او را مشاوره نماید نباید مراجع خود را دچار سردرگمی نماید و یا به او مشاوره دهد بلکه باید به شخصی که توانمندی مشاوره دادن به او را دارد ارجاع دهد و از این مسیر به او کمک نماید و ان لم یحضرک له رأی و عرفت له من تثق برایه و ترضی به لنفسک دللته علیه و ارشدته الیه فکنت لم تاله خیراً و لم تدخره نصحاً، و لا حول و لا قوه الا بالله (مجلسی، ۱۳۹۳؛ ج۷۴ ص ۱۸).

[Downloaded from frooyesh.ir on 2026-11-09]
[DOR: 20.1001.1.2383353.1398.8.1.20.6]

۶- حق تصمیم گیری را به مراجع دهد؛ در فرایند مشاوره مشاور به جای مراجع تصمیم گیری نمی‌کند بلکه به تصمیم مراجع احترام می‌گذارد و تصمیم گیری به عهده خود مراجع است گرچه مشاور تلاش می‌کند که به مراجع در تصمیم گیری کمک نماید و فرایند تصمیم خوب و مناسب را برای او تسهیل نماید. در این راستا امام صادق (ع) فرمودند؛ و اذا شاورت من یصدقه قلبک فلا تخالفه فیما یشیر به علیک و ان کان بخلاف مرادک(مجلسی، ۱۳۹۳؛ ج ۷۵ ص ۱۰۳).

۷- مشاور دارای ۵ ویژگی باشد؛ مشاور باید دارای ویژگی‌هایی نظیر عقل، حلم، تجربه، نصح و تقوی باشد(شاور فی امورک مما یقتضی الدین من فیه خمس خصال: عقل، و حلم ، و تجربه ، و نصح(مجلسی، ۱۳۹۳؛ ج۷۲، ص۱۰۳).

۸- مشاوره با برخی افراد صورت نگیرد؛ برخی افراد بخاطر برخی از ویژگی‌هایی که دارند مشاوره منفعتی برای آنها ندارد از این رو در روایات از مشاوره به آنها پرهیز شده است مانند؛ افراد مستبد به رأی، ضعیف العقل، بی ثبات(چند رنگ)، لجوج (و لاتشر علی مستبد برایه و لا علی وغد و لا علی متلون، و لا علی لجوج)(مجلسی، ۱۳۹۳؛ ج ۷۵، ص ۱۰۴).

بحث و نتیجه گیری

پژوهش حاضر با روش مطالعه مروری و با شیوه توصیفی-تحلیلی به مرور جایگاه مذهب در مشاوره و رواندرمانی رایج، الگوهای مشاوره اسلامی، مبانی نظری مشاوره اسلامی، ابعاد روانشناختی انسان در اسلام، مراحل مشاوره اسلامی و اصول مشاوره در اسلام پرداخته است. براساس یافته‌های پژوهش، می‌توان مشاوره اسلامی را از مشاوره رایج از سه جهت متمایز نمود.۱. تفاوت در مبانی۲. تفاوت در اهداف۳. تفاوت در روش‌ها. مبانی مشاوره اسلامی از سه جهت مورد بحث است؛ مبانی انسان شناسی، مبانی هستی شناسی، مبانی معرفت شناسی. انسان در مشاوره اسلامی معلول و مخلوق خداوند است، دارای اختیار و اراده است، مسئولیت پذیر است، هوشیار و خودآگاه است یعنی رفتار، تصمیم و حرکات خود را براساس آگاهی خویش انجام می‌دهد، خداآگاه است، به معنای آنکه همه انسان‌ها در نهاد وجودی خویش خدا را می‌شناسند و حس می‌کنند. بنابراین مایه و سرشت انسان الهی است. مبانی هستی شناسی در مشاوره اسلامی شامل اعتقاد به خداوند، اعتقاد به معاد و حسابرسی و اعتقاد به نبوت و امامت است. اعتقاد به توحید و معاد باعث می‌شود زندگی انسان معنا پیدا کند، انسان خود را فریفته این دنیای مادی نبیند، سختی‌ها و مشکلات زندگی را آسان و شیرین ببیند، رفتارهای خود را براساس معنای الهی تنظیم نماید. اعتقاد به نبوت و امامت باعث می‌شود انسان، ویژگی‌های رفتاری انسان کامل را در موقعیت‌ها و شرایط مختلف زندگی به عنوان یک الگو مشاهده و همانندسازی نماید. مبانی معرفت شناسی در اسلام نشان می‌دهد که شناخت انسان، فقط از طریق روش‌های تجربی امکان پذیر نیست، روش‌های شناخت در اسلام بر پایه وحی، منطق و عقل و تجربه می‌تواند روش‌های جامعی برای شناخت انسان باشد. زیرا از نظر اسلام انسان مخلوق خداوند است و خالق او بهتر از مخلوق می‌داند که او کیست و چیست؟ از این رو شناخت انسان و ابعاد وجودی او براساس وحی می‌تواند مسیر شناخت را تسریع و تصحیح نماید.

مشاوره اسلامی با مشاوره رایج از نظر اهداف نیز متفاوت است. علاوه بر آنکه در مشاوره اسلامی هدف حل مشکل فرد است، از سوی دیگر رسیدن به راه درست و مسیر صحیح که منطبق بر معیارها و شاخص‌های اسلام است از اهداف اصلی مشاوره اسلامی است. اسلام دارای آموزه‌ها، احکام و دستورات اخلاقی متعددی است که از اعتقاد به توحید سرچشمه گرفته است. بنابراین هدف از مشاوره اسلامی تعالی فرد مبتنی بر آن است.

مشاوره اسلامی از نظر روش نیز متفاوت است. در مشاوره‌های رایج رابطه بین مراجع و مشاور به عنوان یکی از روش‌های درمانی شمرده می‌شود که پایه اصلی مشاوره است. در حالی که رابطه در مشاوره اسلامی یک رابطه سه سویه است؛ یعنی بین خداوند، مراجع و مشاور رابطه‌ای از حیث یاوری، کمک و مشاوره شکل می‌گیرد. خصوصیت این رابطه آن است که مراجع با رابطه ای که با خداوند برقرار می‌کند آرامش را از او می‌طلبد و راه درست را از او می‌خواهد تا بر قلب و زبان مشاور خود بیندازد. مشاور نیز با توکل بر خداوند و استمداد الهی و توجه به حضور خداوند در هنگام مشاوره و توجه دادن مراجع به این موضوع رابطه سه سویه را شکل داده و در این مسیر مشاوره می‌دهد. از سوی دیگر مشاوره براساس مراحل گفته شده پیش می‌رود و مشاور اصول مشاوره اسلامی را در چارچوب اصول گفته شده انجام می‌دهد تا رابطه یاورانه با مراجع شکل گیرد که در پرتو آن مشکل یا مسأله مراجع حل شود. استفاده نمودن از روش‌های مشاوره رایج در مشاوره اسلامی ممنوع نیست بلکه مشاور اسلامی زمانی می‌تواند از روش‌های مشاوره رایج استفاده نماید که این روش‌ها براساس مبانی اسلامی، مراحل و اصول آن باشد. یعنی اگر روشی مغایر با مبانی مشاوره اسلامی باشد استفاده از آن در مشاوره ممنوع است. این ممنوعیت

[Downloaded from frooyesh.ir on 2026-11-09]
[DOR: 20.1001.1.2383353.1398.8.1.20.6]

به خاطر آن است که الگوی مشاوره اسلامی یک الگوی یکپارچه‌ای است که روش‌ها و فنون مشاوره باید مبتنی بر مبانی اسلام باشد در غیر این‌صورت مشاوره اسلامی معنا نخواهد داشت زیرا مشاوره‌ای صورت گرفته است که با مبانی آن مغایرت دارد.

با توجه به یافته‌های پژوهش، می توان مشاوره اسلامی را تعریف نمود؛ مشاوره اسلامی فرایندی است که در پرتو یک رابطه رحمت محور و مهربانانه بین مشاور، مراجع و خداوند شکل می‌گیرد که براساس آن مشاور مشکلات و مسائل مراجع را شنیده، فهمیده و در حل آن با فکر و درایت به او کمک می‌نماید. براساس این تعریف، مشاوره اسلامی یک فرایند است، به معنای آنکه از نقطه‌ای شروع می‌شود و به نقطه‌ای ختم می گردد. این فرایند براساس یک رابطه سه سویه رحمت محور بین خداوند، مشاور و مراجع شکل می‌گیرد که در راستای این ارتباط مشاور مشکلات و مسائل مراجع را خوب می شنود، می فهمد یعنی ارزیابی می‌کند و برای حل آن با فکر و عاقبت اندیشی به او کمک می‌نماید. بنابراین مشاوره اسلامی یک رابطه یاورانه است که براساس شاخص‌های خدامحوری، رحمت محوری، شنیدن-فهمیدن و فکر و درایت می‌باشد.این مطالعه نشان می‌دهد که مشاوره اسلامی جایگاه ممتازی نسبت به مشاوره‌های رایج دارد به گونه ای که مشاوره اسلامی دارای هویتی مستقل از مشاوره‌های دیگر است. این مطالعه کوشیده مخاطب را از طریق مبانی، ابعاد روانشناختی انسان، مراحل مشاوره و اصول مشاوره در اسلام با مشاوره اسلامی آشنا نماید و در نهایت مشاوره اسلامی را تعریف نماید. پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آینده براساس تعریف، مبانی، مراحل و اصول مشاوره اسلامی، به الگوسازی در مشاوره اسلامی بپردازند.

منابع

قرآن کریم، ترجمه‌ی حسین انصاریان. (۱۳۹۴). تهران: کتاب آبان.

شفیع آبادی، عبداله.(۱۳۹۵). *روش‌ها و فنون مشاوره*، تهران: کتاب فکر نو

ابن شعبه الحرانی،ابومحمد(۱۳۹۲). *تحف العقول*، ترجمه‌ی سیدعلی حسینی،تهران: اندیشه مولانا.

الیاده، میرجا. (۱۳۹۴). *رساله در تاریخ ادیان*، ترجمه جلال ستاری، تهران: سروش.

بهرامی دشتکی، هاجر.(۱۳۸۹). معنا و معنویت از دیدگاه روانشناسان، *فصلنامه راه تربیت*، ۱۴۴،۱۰-۱۶۰.

پترسون، مایکل تاد، هاسکر، ویلیام، رایشنباخ، بروس، بازینجر، دیوید.(۱۳۹۰). *عقل و اعتقاد دینی*، ترجمه‌ی احمد نراقی و ابراهیم سلطانی، تهران: طرح نو.

جان بزرگی، مسعود. (۱۳۸۶). جهت گیری مذهبی و سلامت روان، *پژوهش در پزشکی*، (۳۱) ۴، ۳۵۰-۳۴۵.

دانش، عصمت. (۱۳۸۹). افزایش سازگاری زناشویی زوج های ناسازگار با مشاوره از چشم انداز اسلامی، *مطالعات روان شناختی*،۲، ۵- ۲۵.

شریفی نیا، محمد حسین (۱۳۸۸). درمان یکپارچه توحیدی رویکرد دینی در درمان اختلالات روانی. *دوفصلنامه مطالعات اسلام وروانشناسی* (۳)، ۴ -۶۵ ۸۲.

شمشیری، بابک (۱۳۸۹). امکان ساخت نظریه مشاوره و روان درمانی مبتنی بر عرفان اسلامی، *روش ها و مدل های روانشناختی*، ۲، ۱۰۹-۱۱۳

طباطبایی، سید محمد حسین .(۱۳۹۰). *تفسیر المیزان*، ترجمه‌ی سید محمد باقر موسوی همدانی، قم: انتشارات جامعه مدرسین.

عمید، حسن.(۱۳۹۱). فرهنگ فارسی عمید. تهران: امیرکبیر.

کلینی، محمد بن یعقوب(۱۴۰۱ق). *الکافی*، تحقیق علی اکبر غفاری، بیروت: دار الصعب و دار التعارف.

مطهری، مرتضی.(۱۳۹۵). *مسئله شناخت*، قم: نشر صدرا.

محمدی ری شهری، محمد.(۱۳۹۴). *مبانی شناخت*، قم: دارالحدیث.

مجلسی، محمدباقر. (۱۳۹۳). *بحار الانوار الانوار الجامعه لدرر الخبار الائمه الاطهار*، قم: اسلامیه.

Cornish, M. A., Wade, N. G., & Post, B. C. (2012). Attending to religion and spirituality in group counseling: counselors' perceptions and practices. *Group Dynamics-Theory Research And Practice*. doi:10. 1037/a0026663.

Chatters, L. M., Taylor, R. J. (2005). Religion and families. In V. L. Bensotn, A. C. Acock, K. R. Allen, P. Dilwroth-Anderson, & D. M. Kliin (Eds.), *Source book of family theory & research*. (pp. 517-522). Thous and Oacks, CA: Sage

Diblasio, F. A. (2000). Decision- based forgiveness treatment in cases of marital infidelity. *Psychotherapy: theory, research, practice*, 37, 149-158.

Fleck, J. R. (2013, August). *The integration of psychology and theology: An unconsummated union?* Paper presented at the meeting of the American Psychological Association, Washington D.C.

Holt CL, Roth DL, Huang J, Park CL, Clark EM. (2017). Longitudinal effects of religious involvement on religious coping and health behaviors in a national sample of African Americans., *Soc Sci Med Journal*, 16(194):87-95.

Jankowski, P. J. (2002). Postmodern spirituality: Implications for promoting change. *Counseling and Values*, 47, 69–79.

[Downloaded from frooyesh.ir on 2026-11-09]
[DOR: 20.1001.1.2383353.1398.8.1.20.6]

Lambert, N. M. &Dollahite, D. C. (2006). How Religiosity Helps Couples Prevent, Resolve, and Overcome Marital Conflict, *Family Relations, 55*, 439–449.

Martinez, J. S., Smith, T. B., & Barlow, S. H. (2007). Spiritual interventions in psychotherapy: Evaluations by highly religious clients. *Journal of Clinical Psychology*, 63(10)

Mahoney A[1], Cano A. (2014). Introduction to the special section on religion and spirituality in family life: delving into relational spirituality for couples. *J Fam Psychol.* 28(5):583-6. doi: 10.1037/fam0000030.

Mcnulty, K. & Livneh, H. and Wilson, L. M. (2004). Percieved uncertainty , Spiritual well-being and psychological adaption in individuals with multiple sclerosis. *Journal of family psychology*. . Vol 13. Issue 3,17.

Morton KR, Lee JW, Martin LR. (2017). Pathways from Religion to Health: Mediation by Psychosocial and Lifestyle Mechanisms. *Psycholog Relig Spiritual*, 9(1):106-117. doi: 10.1037/rel0000091.

Murakami R, Campos CJ. (2012). Religion and mental health: the challenge of integrating religiosity to patient care, *Rev Bras Enferm Journal,;65(2):361-7*

Sankhe, A. ,Dalal,K., Agarwal, V., Sarve, P. (2017). Spiritual Care Therapy on Quality of Life in Cancer Patients and Their Caregivers: A Prospective Non-randomized Single-Cohort Study, *Journal of Religion and Health*, *Vol 56*, (2): 725–731.

Smith, D. J. (2006). Rehabilitation of counselor willingness to integrate spirituality into client counseling sessions. *Journal of Rehabilitation*, 72(3), 4–11.

Turnbow, R. C. (2008). *Spiritual and Religious intervention: Psychotherapist and client perspective. Dissertation, School of Human Services*, Capella University, Minnesota, United States

Walsh, F. (2010). *Spiritual Resources In Family Therapy*, New York: The Guilford.

[Downloaded from frooyesh.ir on 2026-11-09]

[DOR: 20.1001.1.2383353.1398.8.1.20.6]